

HATAİ ŞİİRİNDE ANADOLU VƏ ÇAĞATAY TÜRKÇESİ UNSURLARI

Mahmut SARIKAYA

(Erciyez Üniversitesi, Kayseri, Türkiye)

Dünya tarihinde XVI. asır Türk asrıdır. Bu asırda Orta Asya'da Şeybaniler, Hind Kit'ası'nda Babüriler, İran ve Azərbaycan'da Safeviler, Anadolu ile Avrupa'da Osmanlılar hakimdir. Şeybani Han, Şah İsmail Hatai, Babur Şah ve Yavuz Sultan Selim çağdaş devlet adamı, yazar ve şairlerdir.

Azerbaycan, Türklük coğrafyasının ortasında yer alır; Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğünün kesişme noktasındadır. Her ne kadar Oğuz boylarına mensup olsalar da İlhanlılar döneminde geniş ölçüde Türkler'in doğu etnisitesinden pay almışlardır.

Öte yandan, XV. asrın sonu ile XVI. asrın başlarında, Anadolu'dan Azerbaycan'a büyük kitlevi göçler olmuştur. Şeyh Çüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleri sonucunda, buradaki bir çok Türkmen kabilesi Erdebil Tekkesi'ne bağlanmış, bir kısmı onunla beraber silahlı mücadeleye katılmış ve gelerek Erdebil'e yerleşmiştir.¹

Şah İsmail zamanında ise, Anadolu'nun hemen her yerinde şia mensubu Türkmenler, büyük küteller halinde, bu Türkçe cezbeli şiirler söyleyen "Şeyh Şah"ın yanına koşmuşlardır. Faruk Sümer'in eserinde bu Türkmen oba, oymak ve kabilelerinin hepsi etraflıca tanıtılmaktadır: Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Şamlu, Zü'1-qadr, Kaçar, Türkmen, Afşar, Bayat, Karamanlu, Çepni, Bayburtlu, Hınıslu, Bozcalu, Sil Süpür, Alpavut, Cakirlü, Sa'dlu, Otuz İki vs.²

Bunlar gerek tekkede, gerek sarayda, gerekse orduda büyük ve önemli görevler üstlenmişlerdir. Komutanlıklar ve valilikler hep bu Türkmen beylerinin elinde olmuştur. Bütün bu boylar tabii ki Anadolu ikliminden sesler ve sözlerle gelmişlerdi ve içlerinde yazarlar ve şairler de vardı.

Ayrıca, bu şair padişahın sarayında doğu ve batı ediplerinin eserleri okunurdu.

Hatai'nin üzerinde en çok Ali Şir Nevayi, Habibi, Nesimi ve Fuzüli'nin tesir bıraktığı kabul edilir.³

İşte, Hatai şiirinin dili bu iklimin dilidir.

Biz bu tebliğinizde, Hatai şiirini karşılaştırmalı olarak üç kaynaktan takip ettik:

1. Şah İsmail Hatai ve Anadolu Hatayileri, İbrahim Arslanoğlu, Der yayınları, İstanbul 1992.
2. Şah İsmail Hatayi, hazırlayan: Hamid Araslı, Azerbaycan'ın İran ile Medeni Elage Cem'iyetinin Neşriyatı, Bakü 1946 .
3. Şah İsmayıl Hetayi'nin Leksikası, Minaye Cavadova, "Elm" neşriyyatı, Bakü 1977.

Bunlardan doğru okunmuş olmakla birlikte, Arslanoğlunun eserinin bir noksanı var: Transkripsiyonsuz neşirdir. Ama, en güvenilir ve en eski nüshası esas alınmıştır.

Hamid Araslı, Hatai'nın eserini adeta günümüz Azerbaycan Türkçesi'ne aktarmaya çalışmıştır.

Minaye Cavadova'nın eseri ise, ilmi değeri çok yüksek bir çalışmadır. -

KAYNAKÇA

1. Sümer, Faruk: Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, TTK yay., Ankara 1992.
2. Hinz, Walther. Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, TTK yay., Ankara 1992, çev. Tevfik Bıyıkoglu.
3. Aslanoğlu, İbrahim: Şah İsmail Hatai ve Anadolu Hataileri, Der yay., İstanbul 1992.
4. Araslı Hamid: Şah İsmail Hatai, Azerbaycan'ın İran ile Medeni Alaka Cem'iyetinin neşriyatı, Bakü 1946 .
5. Cavadova Minaye: Şah İsmayıl Hetai'nin Leksikası, "Elm"" neşriyyatı, Bakı 1977.
6. Eckmann, Janos: Çağatayca El Kitabı, çev. Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1988.
7. Eckmann, Janos - Mansuroğlu, Mecdut: Tarihi Türk Şiveleri, Fundamenta'dan çev. Mehmet Akalın, TKAÉ yay., Ankara 1988.
8. Gabain, A. Von: Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet Akalın,

- TDK yay., Ankara 1988.
9. Ergin, Muharrem: Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi yay., İstanbul 1985.
 10. Karahan, Leyla: Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusuf, TDK yay., Ankara 1994.
 11. Banarlı, Nihat Sami : Resmli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB yay., İstanbul 1971.
 12. Karamanlıoğlu, Ali Fehmi: Seyf-i Sarayi Gülistan Tercümesi, MEB yay., İstanbul 1978.
 13. Eraslan, Kemal: Ali Şir Nevayi Mizanü'l-Evzan, TDK yay., Ankara 1993.
 14. Yüce, Nuri: Mukaddimetü'l-Edeb, TDK yay., Ankara 1988.
 15. Aptullah Battal: İbni Mühenna Lügati, TDK yay., Ankara 1988.
 16. Ergin, Muharrem: Orhun Abideleri, Boğaziçi yay., İstanbul 1988.
 17. Divanü Lügati't-Türk Dizini, TDK yay., Ankara 1972.
 18. Kutadgu Bilig III- İndeks, TKAE yay., İstanbul 1979.

KISALTMALAR

Az.T	= Azerbaycan Türkçesi =
Çağ.T	Çağatay Türkçesi = çeviren
çev.	= Eski Anadolu Türkçesi = Eski
EAT	Türkçe = Milli Eğitim Bakanlığı =
ET	Orta Türkçe = sahife
MEB	- Türk Dil Kurumu = Türk Kültürünü
OT	Araştırma Enstitüsü = Türkiye Türkçesi =
s.	Türk Tarih Kurumu = yayınları
TDK	
TKAE	
TT	
TTK	
yay.	

I. HATAİ DİVANININ SÖZ HAZİNESİNDE
ANADOLU TÜRKÇESİ UNSURLARI:

A. FİİLLER:

arın-: "temizlen-", ET: arığ'dan. g sesinin düşmesiyle aru; sonra isimden fiil yapma "-n" ekiyle arın- olmuştur. TTde yaygın olarak kullanılır. "Aralından küduretler arındı." (104/161)⁴

bul-: Az. T de tap-

Misal: "Visaline iren dirler hayat-ı cavidan buldı." (74-86); "Cemalin görelî can buldım ey can/yüzini nur-ı iman buldım ey can." (91-129); "Kamu derdlülere derman bulundı." (101-154); "gice gündüz isteğim dildar-ı yarım bulmuşam." (82-109).

Çıhar-: TT: çıkar-, Az.T: çıhart-

Misal: "Çünkü zulmetden çıkarmaz gönlimi şerf-i ruhin..." (47-29);

"çıharan Yüsufî çah-i beladan..." (53-42). ir-: Günümüz TTnde er-; Az.T'de yet-, ulaş-, govuş-, dey-; EAT: ir-. Misal: "visaline iren dirler hayat-ı cavidan buldı." (74-86). San-: TT: san-, zannet-. Az. T: zenn elemek. ET: saqın -. Misal: "sanasın kim görünür il gözine gökden hilal." (74-88). "sanma kim buldım şifa." (148-257).

Quşan-: Az.T: quşanmag TT: quşan -

Misal: "kuşanur gönlim ser-i zülfün hayalin der-miyan" (62-59). Var-: (bir yere)

"git-". Az.T: git-, get-.

Misal: "sen var işine baht-ı siyahım yeter mene." (41-21). "varmış andan hatem-i mühr-i Süleyman eylemiş." (141-242). Yah-: Az.T:

yandırmag.

Misal: "bir kulum oda yahub qıldı fi nuri's-saqar." (106-164); "fıraq ü ateş ü derd ü elemeler bağrımı yahdı." (33-2). Yüri-:

"git-". Az.T: git-, get-.

Misal: can ü dilden geçmemişsen, yüri dildar isteme." (39-16). Yut-: Az.T: udmag.

Misal: "Yûnusu derya içinde yutduran bir balığa." (106-164).

Vir-: Az.T: ver-, EAT: vir-.

Misal: "virgil muradın ya ilah." (54-43).

HATAİ ŞİİRİNDE ANADOLU... J05

B. İSİMLER:

Ağır. ET: ağı, TT: ağı, Az.T (halk ağzı): ağı, "ağzın ağı dadsın..."

Misal: "bağrımın kanın ki gördim ağulu aşımdır ol." (76-92).

Ayru: "ayrı". TT: ayrı, Az.T: ayrı, EAT: ayru, ET: ayruq.

Misal: "ta ki senden ayru düşdim..." (35-7).

Dahi: "da, bile" anlamında edat. TT: dahi, EAT: dahi, ET: taqi.

Misal: "ay dahi taban dürür..." (128-209).

Doğru: TT: doğru, Az.T: düz.

Misal: "olamaz doğrusı can bağı içre." (74-87).

Dün: TT: dün, Az.T: dün, dün, ET: tün "gece" "

Misal: "nasih aydır dün mene terk eyle anın ışkım". (75-90);

"ta ki dün meclisde ney feryad ü zarım dinledi

ağlaşur bağrın delüb bu nale vü zarım kimi." (63-62).

Dürlü: TT: türlü, Az.T: cür, EAT: dürlü, ET: türlüg,

Misal: "gönlime cem' oldı yüz min dürlü sevda-yi siyah." (98-146).

Eşiğ: Çağ.T: işig, TT: eşik. Manası: Asitane, kapı, giriş çıkış yeri. Az.

T'de manası: dışarı, çöl. Misal: "eşiği itlerinin kemteridir." (127-207).

Gündüzin: TT: gündüzün, Az.T: günüz, gündüz, ET: küntüz. Misal: "gündüzün ta şam olunca isterem her su seni." (68-72). Gökyüzi: TT: gökyüzü, Az.T: gög, göy,

ET: kök. Misal: "Ebr-i nisan cuşa geldi, tökdi rahmet yağmurun gökyüzünden

yeryüzine dür-nisar oldı yine." (48-30). Görmeden: TT: görmeden, Az.T:

görmemiş, görmemişden, Çağ. T:

görmey.

Misal: "akil idim dünyada Leyli cemalin görmeden." (49-32). Qarşu: TT: karşı,

AZ.T: gabağ. Manası: ön, karşı. Aşık Elesker'de:

Aleksandropol Gümrü şehrinde çıhpıdı
garşıma bir urum gizi salam verdim

salamımı almadı ne gati gavırdı bu urum
gizi.

Hatai'den misal: "mıhr-i ruyin meh teki karşumda dutmış ol peri. " (67-69).
Kendü: TT: kendi, Az.T: öz, özü, ET: kentü.

Misal: "bilmeyen kendü vücudın haqqı bilmez lacerem ".(54-45). Laf: TT: laf. Manasi: söz.

Misal: "ulu kim laf ider, meydane gelsün ". (104-161).

Olinca: TT: olunca. Manasi: oluncaya kadar, olduğu zaman. Az. T:

olana geder, olanacan, olan vaht. Misal: "gündüzün ta şam olinca isderem her su seni." " (68-72). Ulu: TT: ulu. Manasi: yüce. Az.T: uca, üsgek. Çağ.T: uluğ. ET: ulug. Misal: "ulu kim laf ider meydane gelsün. " (104-161). Ululuğ: isder isen gullug eyle. (40-17). Sencileyin: TT: sencileyin. Manasi: senin gibi. Sen - ce - leyin ekv. Zarf yapan ek (eşitlik) Leyin < lay - ı - n (qa - lay: "nasıl ": Kazak Türkçesi.)

gibi y.s. ins. gibi Misal: "her kime kim sencileyin bir peri-veş yar ola. " (33-3). şimdi: TT: şimdi, Az.T: indi, ET: uş imdi, imdi.

Misal: "şimdi mansurem meni bir dare göndermek gerek. " (72-81);

"seyl oldı daşdı şimdi beher su gelir gider. " (109-171). toprağ: TT: toprak, Az.T: toprah, Uygur Türkçesi: topu, ET: topurğaq. Misal: "bu Hatainin yerin hecrinde toprağ itmegil. "; "ayağın altında topraq cism-i bimarın-dürür. " (136-230). Uyhu:

TT: uyku, Az.T: yuhu.

Misal: "menim pervin teki çeşmim giceler uyhusuz qaldı ".. (90-127);

"her gice özge gözlere uyhu gelür gider ". (109-171). Üşde:

TT: işte, Az.T: aha, ahan, ahana, budu.

Misal: "terk idüb qoydım giderem hanümanı mülkü üş hicrin itdi men

garibi üsde gör avareler. " (110-174). Yağmur: TT: yağmur, Az.T: yağış, Çağ.T: yamğur. ET: yağmur, yamğur.

Misal: "ebr-i nisan cuşa geldi tökdi rahmet yağmurun. " (48-30). Yürek: TT: yürek, Az.T: üreg.

Misal: "tiğ-ı işkin yüregimni sad-hezaran pareler". " (109-173). Yüz: TT:

yüz, Az.T: üz "sifet". Misal: "ağ yüz üste ol qara zülfün perişan eyleme ". (39-15); "yüzini ışq ehli ger görirse ey hub-ı huden..." "(111-178).

II. FİİL ÇEKİMLERİNDE ANADOLU TÜRKÇESİ UNSURLARI

A - GENİŞ ZAMAN ÇEKİMLERİ 1. Geniş Zaman III. Çokluk Şahıs: dirler:
TT: derler, Az.T: deyerler, diyerler, EAT: dirler. Misal: "visaline iren dirler
hayat-ı cavidan buldı ". (74-86). Bazen aynı yerde hem Anadolu, hem
Azerbaycan sahasında kullanılan şekilleri bir arada görüyoruz:

"bir meseldir kim diyerler gencin üste mar olur zülf
içinde hüsnin ol genc-i nihan olmuş-dürür ". (139-237);

"ger felek yüzinde dirler mah-ı tabandır şeref taPatın
yer üste mah-ı asman olmuş-dürür ". (139-
237).

2 - Geniş Zaman Menfi I. Teklik Şahıs: "eğmem""

TT: eğmem: Az.t: eğmenem, eymezerem, eymerem. Hatai dilinde
eğmem, EAT: eğmem, Çağ.T: eymen. Misal: "men ol şahbaz-ı
kuhsaram baş eğmem kulle-i qaf a" (33-2).

B - ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN: 1.

Teklik II. Şahıs: (-mıssın, -missin) demişsin:

TT: demişsin, Az.T: deyibsen.

Misal: "Hataiye demişsin cevır idem çoh yine lütf u yine ihsandır ey
dost" ". (144-246); "alemi tarh eylemişsin yare döndermiş yüzün".
(105-163). eylemişsin: TT: eylemişsin, etmişsin, Az.T: eyleyibsen,
edibsen.

2. Teklik III. şahıs: (-mış, -miş)

TT: -mış, -miş, -muş, -müş; Az.T: -ıb, -ib, -ub, -üb
-ıbdı, -ibdi, -ubdu, -übdü

Misal:

Mahımı gördim ki yüzünden niqab almış gider". (109-171); Ol
sanem ra'na gider yer üste cekmiş damenin". (109-171); Haq
lebinden gönçeni gülşende handan eylemiş. (105-163);

Aşıq-ı dil-haste gör dildare döndermis yüzün". (105-163); Hatt u halin dutmuş ol la'lin kenarında maqam". (105-162);

Bu Hatai haste-dil her dem ümid-i vasi için Dösemisdir yüzini kapımda toprağ üstine". (50-35);

Yazılmış hatt u halin bi mürekkeb; (65-66); Görmemiştir bağban der gülşen-i mina seni". (68-72).

3. İktidarı Birleşik Fiilin Geniş Zaman üçüncü Teklik Şahısı: olamaz: TT: olamaz, Az.T: olabilmaz, Çağ.T: bolalmas, bola almaş. Misal: Olamaz doğrusı can bağı içre Qadi çün serv-i hoş-bala senin tek". (74-87).

S) Emir Kipinde

1. Teklik I. Şahıs: "göreyim". TT: göreyim, Az.T: görüm.

Misal:

Göreyim anlar menüm gönümde berhudar ola". (34-3); Raqibi göreyim nabina olsun". (145-250).

2. Çokluk I. Şahıs: "virelim". TT: verelim, Az.T: vererek, vereğın.

Misal:

Gel meni çağır virelim derde derman mendedir". (121-197).

Ç) Çokluk I. Şahıs İyelik Ekleri ve Şahıs Ekleri (isim için ve fiil için çekim ekleri): TT'de olduğu gibi -uz, -üz'dür. Bu ek Azerbaycan Türkçesi'nde genellikle -ık, -ik, -uk, -ük şeklindedir.

Misal:

Bugün abdallaruz azade ey şah

Cihanın qiyl ü qalinden beriyüz". (149-258);

Serhoşız ruz-ı ezel peyman şahdan içmişüz". (104-160);

Çünkü sarrafuz bu bazar içre gevher gözleriiz

Almazuz her mühreni bazara söylen gelmesün". (104-160).

D. Şartlı Birleşik Cümlelerde:

a) "görirse". TT: görürse, Az.T: görse.

Misal: "yüzini ışq ehli ger görirse hub-ı hutın". (111-178).

b) "idersen". TT: edersen, Az.T: etsen, eylesen.

Misal:

...derman idersen vaktidir". (129-219).

c) "aql ehli isen..." TT: aql ehli isen, Az.T: aql ehlisense. Misal: "ey gönül aql ehli isen sevme hublar yüzini". (111-177).

d) "dirsən". TT: dersən, Az.T: deyersense.

Misal: "aşıqam dirsən gönül şartı budır aşıkların / her ne kim canane qılsa cane hoş gelmek gerek". (72-82).

e) "dilersen". TT: dilersen, Az.T: dilesen, dileyersense. Misal: "yare yar olmağ dilersen gayrısın yar isteme". (39-16).

f) "geçmemişsen". TT: geçmemişsen, Az.T: geçmeyibsense. Misal: "can ü dilden geçmemişsen yüri dildar isteme". (39-16).

g) "isterisen". TT: isterisen, istersen, Az.T: isdiyersense, isdesen. Misal: "ululug isterisen qulluğ eyle..." (40-47).

E. "mi" Soru Eki ile Kurulan Cümleler:

a) "sen midin" ve ya "sen miydin" TT: sen miydin?, sen mi idin?, Az.T: sen idin mi?, seniyydin mi?

Misal:

Qarşudan dün gice geldin ey serv-i revanim sen miydin?"; Zinde qıldın üşbu cansız cism ü canım sen miydin?" (88-147).

b) "sen misen" TT: sen misin?, Az.T: sensen mi?

Misal: "sen misen yanımda cana yohsa habımdır benim?" (88-121). s) "göz midir? yüz midir?" TT: göz müdür? yüz müdür?, Az.T: gözdü mü? yüzdü mü? veya gözdür mü? yüzdür mü? Misal:

Göz midir ya çeşm-i ahu yohsa nerkis mestidir yüz
midir ol yohsa mah-ı asmanımdır benim?"

DOĞU TÜRKÇESİ UNSURLARI: AD

Soylu Kelimeler:

Ana: "ona" En eski Türkçe'de "a" varlığı işaret yoluyla gösteren kelime
olmalı. Daha sonra yalın halde "o" ve "ol" şeklinde

karşımıza çıkmakla birlikte, yüzyıllar boyunca her sahada "a" şeklinde yaşamıştır, "ana: TT: ona, Az.T: ona, EAT: ana, Çağ.T: ana.

Misal: "vade-i devr-i qamerni dapşırur devran ana". (35-6).

Anca: TT: öyle, öylesine, onun gibi; Az.T: ele, eyle; EAT: anca, Çağ.T: anca.

Misal:

Anca ahdi gözlerimden qanlı yaşım su-be-su". (38-13). Kelimenin diğer çekimli şekilleri de sıkça kullanılmıştır. Misal:

Ademi oldır ki anda hüsn ü hulq u lutf ola". (143-245); Varmış andan hatem-i mühr-i Süleyman eylemiş". (141-242); Ademi dime anı kim cübbe vü destar mest". (143-245); Mihr ü qahrinden anın aşüfte gönlim gam yime". (116-188). Bay: Doğu Türkçesinde "zengin". Az.T: bay ol-, mutlu ol-, on-. Misal:

Ey hublar içinde taPat-ı hüsn ile bay olan". (92-113). Birlen,

birle, bile: TT: ile, Az.T: ile, ilen; ET: birle. Misal:

Ey ki hicrin bendeni zar itdi qayğular bile". (38-13);

Hatai gönlin aldın hande birle". (103-102); Döner hükmi birlen bu leyi ü nehar". (153-260). ceri: TT: ordu, Az.T: goşun, ET: çerig. Misal:

Çin cerisi sanasen kim dutdı rum iklimini". (69-74).

Osmanlı Türkçesinde: "yeniçeri" ordunun temeli sayılan askeri birliklerdir. Türkiye Çingeneler de "reis" yerine "çeribaşı" derler.

Çin: TT: gerçek, Az.T: gerçek. Doğu Türkçesi: Çin, şın (Kazakça).

Misal:

Haber vir hublar içinde yalandır bu haber cindir? (130-215). Daşharu: TT:

dışarı, Az.T: dışarı, eşik dışğarı; ET: taşğaru, taşqaru. Misal:

Meni daşharuda zar eyleyen sah". (53-42). Em: TT: ilaç,

Az.T: derman, ET: em, im, yem.

Misal:

Derd-ı ısqından senin ger istesem em ne ola". (124-202).

Hande: TT: nerede, Az.T: harda, harada; EAT: qanda, ET: qanta.

(inim inim qantasın yağı meni sançtı...) Misal:

İşi sır olur anın her hande var seyyareler". (110-173).

Hem: "de, ve" bağlacı yerine "kullanılmış. Bu Doğu Türkçesi özelliğidir.

Misal:

Cihane ısq ile üryan gelenler

Gidende hem yine üryan değil mi?" (65-66).

İmdi: TT: şimdi. Az.T: indi, EAT: imdi, Çağ.T: imdi, ET: emdi.

Misal:

Küfr aralıktan arındı imdi iman devridir". (127-208).

Qamu: TT: her, tüm; Az.T: hamı, hamisi, EAT: qamu, ET: qamağ, qamığ.

Misal:

Halqa faş oldı qamu sirr-ı nihanım sen miydin?" (99-147); Qamu derdlülere derman bulundı". (101-154); Qamunun küfr ile imanı vardır". (101-154).

Qat: TT: kat, huzur, makam; Az.T: yan, mağam; EAT: qat, Kutadgu Bilig: kat, huzur.

Misal:

Bu Hatai qatına kim qıldılar ta'rif-i müşk". (128-209).

Qatla: TT: kez, kerre, def a; Doğu Türkçesi' nde (seyrek kullanılır) qatla.

Misal:

Sormadım bir qatla hal-i perişanım sen miydin?" (98-147). Kiyik: TT: geyik, Az.T: maral, ET: kiyik, keyik; Çağ.T: kiyik. Misal:

Her kiyigin göbeğinden nafe-i tatar mest". (143-245).

Munda: TT: burda, burada; Az.T: burda, burada, (ağızlarda: munda); Çağ. T: munda.

Misal:

Bugün men munda yarım anda n' eyler". (110-175).

Munca: TT: bunca, Az.T: bu geder, (ağızlarda) munca; Çağ.T: munca.

Misal:

Sahra içinde munca ki ahu gelür gider". (109-171).

Ol: TT: o/işaret sıfatı ve işaret zamiri); Az.T: o, EAT: o, ol; Çağ.T: ol, ET: ol.

Misal:

Nişe kim ol zülfine mahrem hemişe şanedir". (124-202);

Ol sebebdan bidil oldun". (143-245); "ademi oldır ki..." (143-245).

Men ol ya'kub nisbet zar kıldım". (143-246).

Sarı: TT: doğru, -e doğru; Az.T: sarı, -e teref; Çağ.T: sarı, ET: tapa.

Misal:

Azm idüb gülsen sarı seyran idersen vaktidir". (129-212).

Sensizin: "-n" instrumental (vasıta) ekidir. TT: sensiz, Az.T: sensiz, Çağ.T ve umûmi Doğu Türkçesi: sensizin. Misal:

Anca efğan itdim ey dürr-i melahat sensizin

Çeşme-i çeşmimden ahan bahr-ı ummandır yine". (49-33).

Sümük: TT: kemik, Az.T: sümük, Doğu Türkçesi: süngük, ET: sünük, sinük.

Misal:

Eridi iliğim qaldı sümüğim". (101-154).

Şol: TT: şu, Az.T: bu, EAT: şol, Çağ.T: uş. (uş oldan).

Misal:

Şol perişan zülfünü ta görmişem ey ruh-ı qudş". (49-33).

Tek, teki: TT: gibi, Az.T: tek, teki, tekin, kimi, kimin; EAT: teg, bigi, Çağ.T: teg, kibi; ET: teg. Misal:

Ol dışın incüsi tek..." (111-178).

Üş, üş: TT: işte, Az.T: aha, Divanü Lügati't-Türk: üş (şimdi, işte), Doğu Türkçesi: üş. Misal:

Terk idüb qoydım gidermen hanümanı mülkü üş". (110-175);

Üş yine güller açıldı, hare söylen gelmesün". (103-160).

Yavuş: TT: yakın (yavuklu = sevgili), Az.T: yovuh, yahın; ET: yağuş.

Misal:

Beş yavuş qılmış visalin birle hicran aresi". (70-78).

Yeg: TT: iyi, yey; Az.T: yahşi, Kutadgu Bilig: yig, EAT: yig, ET: yig, yeg.

Misal:
Naqş-ı tavus istemen andan cemalin yegdürür". (128-209).
Yeğrek: TT: daha iyi, yeyrek; Az.T: yahşıraq, EAT: yigrek, Çağ. T: yigrek.
Misal:
Cemalün huriden yeğrek boyun tubadan aTadır". (114-183).
Yügüş: TT: çok, Az.T: çoh, EAT: öküş.
Misal:
Gitdi ol dilber besi derd ü bela qaldı mene"
ne bela bil kim yügüş cevır ü cefa qıldı mene". (41-21);
Zahid öginme tali-i sa'dım diyüb yügüş". (41-21).

F İ İ L L E R

Ayıt: TT: de-, söyle-; Az.T: de-, söyle-; Çağ.T: ay-, ayt-; ET: ay-.
Umûmi Doğu Türkçesi ayt-.
Misal:
Ey dil ol şah qatına kendüsi vasfindan ayıt". (72-82);
Ayıtdım qaşına işve qıl aydır ki göz üste". (52-40). Bol-: TT: ol-, Az.T: ol-, EAT: ol-, Çağ.T: bol-, ET: bol-. Misal:
Sana bu kün fekan valih bolıbdır". (143-246).
Dur-: TT: ayağa kalk-, Az.T: dur-, Çağ.T: tur-, ET: tur-.
Misal:
Dur didim yarın küyinden ey rakib-i rü-siyeh". (35-7). Öt-: TT: aş-, geç-; Az.T: öt-, geç-; Çağ.T: öt-, ET: öt. Misal:
Ey gönül vaqt-i bahar ötdi". (139-238);
Gam hadden ötdi". (147-255);
Dil niçün aram dutsın hadden ötdi intizar". (107-167).
Sağın-: TT: san-, zannat-; Az.T: zenn ele-; Çağ.T: sağın-, saqın-; ET: saqın- (düşün-, plan kur-.). Misal:
Sinemi qarşu dutaram küyine ol dilberin
Sağınuram dem-be-dem veysi qarandan bu gelür". (135-227);
Sağınmasun ki ısqım serseridir". (127-207).

İsim Çekimlerinde:

- a) Ünsüzle (konsonantla) biten kelimelerde genitif (ilgi hali) ekinin kullanılışı (-ın, -in, -un, -ün yerine -nın, -nin eki ile). Misal: Heste bülbülnin maqamın menzil-i zağ itmegil". (96-92); Men seninlen dilbera bir ahd ü peyman eylesem Müddeilerin içine dem-be-dem matem düşer". (111-178).
- b) Ünsüzle (konsonantla) biten kelimelerde akküzatif (yükleme hali) ekinin kullanılışı: (-ı, -i, -u, -ü, yerine -nı, -ni) Misal: Va'de-i devr-i qamern i dapşurır devran ana". (35-6); Tiğ-ı ısqın yüregimn i sad hezaran yareler". (109-173); Gögde isderdim men ol mahımn ı buldım yerde üş". (83-109); Didemn i zar ü giryan eyleyen şah". (53-42); Bu cefalarn ı qılan ol yar-ı meh-rüdır mene". (43-25).

Fiil Çekimlerinde:

- 1-Çokluk I. Şahıs: (-ım, -im, -um, -üm yerine men)
- a) Şimdiki Zaman: Misal: Ger müdbir isem heman senin men Ger yahşi vü ger yaman senin men". (157-271).
- b) Geniş Zaman (müsbet): Misal: Ol dil-rüba ki tende çeker men cefasını". (57-50); Terk idüb qoydım gider men". (110-170); Gözim yaşın töker men". (130-214). s) Geniş Zaman Teklik I. Şahıs (menfi): Misal: Her vefasız dilbere virmen gönül ey dil-rüba Bir senin tek dilber-i yar ü v efadar isterem". (78-97).

(TT: vermem, Az.T: vermemem, vermerem, vermezem.).

Naqş-ı tavus istemen, andan cemalin yeg dūrūr

Lafz-ı tūti dinlemen gūtarın andan yahşidir". (128-209).

Ç) Öğrenilen Geçmiş Zaman

Misal:

Ta düşib men ısqına hicrinde men zarım henüz". (148-257).

d) Emir Kipi Teklik I. Şahıs: (-gıl, -gil).

Misal:

Zahida virme nasihat ısqı men terk eylemen

Va'z ilen qorhudmagıl imrüz ü ferdadan meni". (67-69);

Ey sanem yüzinde müşgin zūlfini dağıtmagıl

Bağrımın yüz dağı üste bir dahi dağ itmegil". (75-89).

Zahida virme nasihat ısqı terk itgil deyü

Aşıqın allah bilür kim sevgüsü rahmandır". (116-188).

Hatai'de Yardımcı Fiil Tercihi

Türkçe'de en yaygın olarak kullanılan yardımcı fiilerden üç tanesi bir gurup oluşturmaktadır: et-, eyle-, kıl-. Türkçe'nin çeşitli sahalarında ve değişik devirlerinde, aynı durum için, bu üç yardımcı fiilden birinin daha çok kullanıldığı görülür. Günümüzde Türkiye Türkçesi'nin et- yardımcı fiilini, Azerbaycan Türkçesi'nin eyle-, ele-yardımcı fiilini ve Orta Asya Türkçesi'nin ise, kıl- yardımcı fiilini tercih ettikleri görülür. Hatai devrinde de Anadolu Türkçesi et-, Çağatay Türkçesi kıl- yardımcı fiilini tercih ediyordu. Hatai ise, eyle-yardımcı fiili yanında, bugün Azerbaycan Türkçesi'nde çok seyrek görülen et- ve kıl- sekilerini de çok sık kullanmıştır. Misal:

et-, -it-:

ah it- (109-170), harab it- (129-213), azm it- (129-212), nihan it-(129-211), yad it- (75-89), kiblegah it- (90-127), cuş it- (104-161), zar it-(38-13), nuş it-(39-17) vs.

Kıl-:

zinde qıl- (94-147), terkin qıl- (122-198), nerkise nisbet qıl-(111-177), nale qıl- (108-170), dualar qıl- (123-200), irşad qıl- (129-211), şad qıl- (128-211), cevr ü cefa qıl- (114-183), meded qıl- (54-43), rahm qıl- (75-88), şükr qıl- (83-109), işve qıl- (52-40), secde qıl-(39-17), yavuq qıl- (70-77) vs.

Hatai bazen Anadolu, Azerbaycan veya Çağatay sahası özelliklerini

aynı beyit veya aynı şiir içinde kullanır. Misal: "bir meseldir kim diyerler gencin üste mar olur", "ger felek yüzünde dirler mah-ı tabandır şeref. (139-237). (aynı şiirde).

"bilmezem niçün gözimden dūr hicab itmişdürür". "gam yimen gönlim ki meskenbuldı ısqın gencini". (140-239). (aynı şiirde).

"Aytım ey dilber Hatai'ye cefalar qılma çoh

Didi kim gam çekmegil, naz ü itabımdır benim". (88-121). (aynı beytte)

Eğildim secde qıldım hanedane". Nuş itdim şerbetinden qane

qane". (39-17). Derd-i hicrinden senin hergiz şikayet qılmazam

Hiç ilaç itmen taleb niçün ki dermandır mene." (42-23). Zevqine

aldanmagıl mekri yüküşdir dünyanın". (55-45). Ey peri çoh işve-i

hüsnine mağrur olma kim Mülk-i fani sanmagıl ne sene qaldı ne

mene". (40-19). Ger müdbir isem heman seninmen". (157-271).

Gögde isterdim men ol mahımnı buldım yerde üş". (83-109). Aynı şiirde.

Bilmezem niçün gözimden dūr hicab itmişdürür gam yimen gönlim ki

mesken buldı ısqın gencini. (140-239). Aşıqam dırsen gönıl şartı budır aşıkların her ne kim canane qılsa cana

hoş gelmek gerek". (72-82). Dilimizin her kelmesi mügeddesdir;

goruna! Yurdumuzun her gayası mügeddesdir; goruna? diyen bu şair devlet adamının dil sınırları da, yurt sınırları da

muhteşemdir. O, Türk Dünyası'nın bayraktan gibidir.

NOTLAR

1. Hinz Walther, (Çev. Tevfik Biyikoğlu), Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, TTK yayınları, Ankara 1992.
2. Faruk Sümer, Safevi Devleti nin, Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, TTK yayınları, Ankara 1992.

3. İbrahim Arslanoğlu, Şah İsmail Hatai ve Anadolu Hataileri, s. 22, Der yayınları, İstanbul 1992.
4. Örnek metinleri İbrahim Arslanoğlu'nun eserinden aldık. Misra, beyit, kelime ve ibarelerin sonunda, parantez () içindeki ilk sayı sahife numarası, ikinci sayı ise şiir numarasıdır.

S u m m a r y

ELEMENTS OF ANOTOLIAN AND CHAGHATAYI TURKISH IN THE POETRY OF KHATAI

Mahmut Sarikaya

(University of Erciye-, Kayseri, Turkey)

XVI century is considered as the century of Turks in the world history. In this century the Turks were ruling everywhere: the Sheybanis in Central Asia, the Baburis in the Indian subcontinent, the Safavids in Iran and Azerbaijan, and the Ottomans in Anatolia and Europe.

Since Azerbaijan is located in the middle of the Turkic geography, it has historically played the role of cultural bridge between the Eastern and Western Turkic worlds. In other words, the geographical centrality of Azerbaijan to the Turkic world has led to its emergence as a pivot of the Turkic culture embodying in itself many elements from both Eastern and Western Turkic cultures. This was very apparent especially in the late XV - early XVI centuries when many tribes from Anatolia and Central Asia migrated to Safavid Empire, particularly to its heartland - Azerbaijan. Most of these tribes were either the admirers of Shah Ismail Khatai or the followers of the Shi'ism, a sect of Islam rapidly growing at that time.

All this had a great impact on the formation of the XVI century Azeri culture as a kind of hybrid of Eastern and Western Turkic cultures. Of

course, literature and language as elements of culture were not exceptions. Indeed, in this epoch the poems of Eastern Turkic poets were as popular as that of Western ones in Azerbaijan. Khatai himself was very much influenced by the writings of poets from all over the Turkic World such as Ali Shir Navayi, Habibi, Nasimi and Fuzuli. This can be easily felt in the poetry of Khatäi...